

POLITIČKE PRILIKE I RATNI ZLOČINI U BANJA LUCI 1990-1992.

Jasmin Medić
Muamer Džananović

Apstrakt

Autori u radu pišu o političkoj situaciji u Banja Luci od 1990. do kraja 1992. godine. To je period od održavanja prvih višestranačkih izbora do perioda intenzivne kampanje protjerivanja i masovnih zločina u Banja Luci. Osim osvrta na rezultate izbora 1990., demografska slika opštine prema popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini 1991. godine imala je veoma važnu ulogu u odnosu prema brojčano manjinskim narodima. U Banja Luci i cijeloj Bosanskoj krajini već su 1991. godine bile vidljive refleksije agresije Jugoslovenske narodne armije (JNA) na Hrvatsku, što je dovelo do zaoštavanja međunacionalnih odnosa. Izbijanjem agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992. godine počinjeni su masovni zločini nad banjalučkim civilima bošnjačke i hrvatske nacionalnosti od strane Vojske Srpske Republike BiH (VSrR BiH) / Vojske Republike Srpske (VRS) i pripadnika policijskih struktura pri Ministarstvu unutrašnjih poslova (MUP) SrR BiH/RS. Terorisanje, zločini, prisilno odvođenje u logore i druga mjesta zatočenja te progon nad pripadnicima ova dva naroda nastavljeni su i nakon 1992. godine o čemu govore relevantni dokumenti i svjedočenja očevidaca.

Ključne riječi: Banja Luka, 1990-1992, izbori, ARK, JNA, crveni kombi, policija, vojska, zločini, teror, logori.

Uvod

Prema popisu stanovništva, opština Banja Luka je 1991. godine brojala 195.692 stanovnika. Od tog broja, Srbi su činili natpolovičnu većinu odnosno 55% sa 106.826 stanovnika. Hrvati su brojali 29.026 ili 14,83%, Bošnjaci 28.558 ili 14,59%. Brojnu zajednicu činili su i Jugosloveni koji su brojali 23.656 i činili 12,08%. Ostali su činili 3,89%, odnosno 7.626 stanovnika.¹

Banja Luka je bila jedna od onih opština u kojima je, shodno popisu stanovništva, najveća srpska stranka u Bosni i Hercegovini – Srpska demokratska stranka (SDS) – izašla kao relativni izborni pobjednik osvojivši 64 od 130 mandata u opštinskoj skupštini. Prema izbornim rezultatima slijedile su: Savez reformskih snaga Jugoslavije (SRSJ) 17, Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) 14, Stranka demokratske akcije (SDA) 13, Demokratski socijalistički savez (DSS) 11, Socijalistička demokratska partija - Savez komunista BiH (SDP-SK BiH) osam i Savez socijalističke omladine (SSO) četiri mandata u skupštini.² Međutim, SDS nije imao natpolovičnu većinu u opštinskom parlamentu što je značilo da će za formiranje vlasti biti neophodno da u koaliciji sa drugim strankama formira većinu što je značilo da će ona biti predvodnica koalicije na opštinskom nivou. Sukladno međustranačkom dogovoru između SDA, SDS i HDZ, za predsjednika banjalučke opštine izabran je kadar SDS-a Predrag Radić. Ista stranka dobila je pravo i na mjesto predsjednika opštinskog Izvršnog vijeća na koju poziciju je imenovan Rajko Kasagić.³ Kao i u ostalim bosanskohercegovačkim opštinama, koalicija triju nacionalnih stranaka, najviše zbog različitih stajališta prema statusu Bosne i Hercegovine, pokazala se nefunkcionalnom.

Banja Luka kao sjedište jednostranih tvorevina

Budući da niti u jednoj većoj opštini koja je brojala preko 100.000 stanovnika u Bosni i Hercegovini, srpsko stanovništvo – izuzev u Banjoj Luci – nije činilo

¹ Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, *Popis stanovništava, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godina, Nacionalni sastav stanovništva – Rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991*, Sarajevo, decembar 1993. godine, Statistički bilten broj 234.

² Arnautović, Suad, *Izbori u Bosni i Hercegovini '90 – Analiza izbornog procesa*, Promocult, Sarajevo, 1996, 118-120.

³ ICTY, Predmet: Br. IT-95-5/18-T, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Radovana Karadžića, Presuda – tom II, Den Haag, 24. mart 2016, paragraf 1370.

većinski dio, Banja Luka je samim time postala, najprije u Bosanskoj krajini, "centar srpskog nacionalizma". Naime, nakon što je u Hrvatskoj jednostranim odlukama SDS-a u decembru 1990. godine proglašena Srpska autonomna oblast (SAO) Krajina, val jednostrane regionalizacije zahvatio je i Bosnu i Hercegovinu, najprije Bosansku krajinu kao njenog pograničnog dijela. Dana 21. januara 1991. godine, predsjednici 21. opštinske skupštine (ujedno i članovi SDS-a) sastali su se da bi pokrenuli inicijativu za formiranje Zajednice opština Bosanske krajine (ZOBK) koju bi činile opštine u kojima je srpski narod većinski. Regionalni odbor SDS-a je na sastanku održanom 7. aprila 1991. godine zvanično odobrio inicijativu za osnivanje ZOBK-a. Tri dana kasnije skupštine opština u kojima je vladao SDS redom su glasale za pristupanje ovoj zajednici.⁴ Ubrzo je pokrenuta inicijativa da se od SAO Krajine i ZOBK-a formira jedna administrativna jedinica koja bi ostala u sastavu Jugoslavije. Takve inicijative ostale su aktuelne i u narednom periodu, a Banja Luka kao najveći grad obje Krajine trebala je da bude njen glavni grad, odnosno administrativni centar.⁵

Početak marta 1991. godine SDS je u Banja Luci održao miting na kojem se okupilo do 50.000 ljudi. Prisutnima su se obraćali visoki politički predstavnici SDS-a u Bosni i Hercegovini, ali i istomišljenici iz Hrvatske. Pored predsjednika SDS-a Radovana Karadžića, obratili su se i Nikola Koljević, Biljana Plavšić, Milovan Milanović, Vinko Stupar, Borivoje Sendić, Dragan Jakanović, Nenad Stevandić, Sveto Veselinović, Jovan Sremo, Jovan Čizmović, Predrag Lazarević, Jovan Rašković, Dušan Zelenbaba i drugi.⁶ Karadžić je na mitingu "poručio da za srpski narod izvan federativne Jugoslavije postoji samo jedna opcija – velika Srbija".⁷ S mitinga je poslana „zapaljiva“ retorika u kojoj je nazivana „hrvatska vlast ustaškom“, poručeno je da „nije Drina nikad

⁴ Robert J. Donia, *Porijeklo Republike Srpske, 1990-1992. Opšti kontekst*, Izjava vještaka objelodanjena Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju shodno pravilu 94 bis, Den Haag, 2002, 23; Muamer Džananović, Jasmin Medić, Hikmet Karčić, *Nastanak Republike Srpske: od regionalizacije do strateških ciljeva (1991-1992)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo, 2023; Jasmin Medić, „Politička i nacionalna polarizacija u Bosni i Hercegovini: Projekti "regionalizacije" 1991. godine“, *Prilozi*, br. 50, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo, 2021, 286, 287.

⁵ Mujo Begić, Jasmin Medić, „Koncepti ujedinjenja i saradnje Autonomne regije Krajina i Srpske autonomne oblasti Krajina 1991. i 1992. godine“, *Historijski pogledi*, br. 11, Centar za modernu i savremenu historiju, Tuzla, 2024, 313, 314.

⁶ "Srbi opstaju samo zajedno", *Glas*, 4. mart 1992, 6-7.

⁷ Isto, 1.

granica bila, ona je samo dušnik između dva plućna krila“.⁸ Među govornicima bilo je onih koji su se zalagali “za regionalizaciju Bosne i Hercegovine i Jugoslavije”, te istaknuta potreba da „postojeće međurepubličke granice treba revidirati“.⁹ Radovan Karadžić je u svom obraćanju naglasio da “ako dođe do sloma vlasti u Bosni i Hercegovini, vi imate svoje Nacionalno vijeće koje smo ovdje formirali u oktobru prošle godine i ono neće dozvoliti da vas kasape kao 1941. godine”.¹⁰ Pominjući Nacionalno vijeće Karadžić je mislio na Srpsko nacionalno vijeće formirano na Svesrpskom saboru u Banja Luci 13. oktobra 1990. godine, a “onda i na mrežu takvih regionalnih vijeća, iz čije fizionomije je jasno proizlazila namjera razbijanja jedinstvene Bosne i Hercegovine”.¹¹ Kao reakcija na inicijativu i kampanju SDS-a, SDA je 21. aprila 1991. godine u Banja Luci održala veliki miting protiv podjele Bosne i Hercegovine pred oko 50.000 okupljenih. Ocjenjujući da je stvaranje nacionalnih regija protivna interesu bošnjačkog, ali i srpskog i hrvatskog kao i svih naroda koji ovdje žive, ova je

⁸ Isto, 6.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

¹¹ Smail Čekić, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu – planiranje, priprema, izvođenje*, Knjiga 1, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava i KULT/B, Sarajevo, 2004, 484;

U drugoj polovini 1990. godine u Bosni i Hercegovini dolazi do grubog narušavanja ustavnog poretka, teritorijalnog integriteta i sigurnosti građana, što je zabilježio i Ustavni sud SRBiH. Uprkos upozorenjima, proces destrukcije države se nastavio kroz protivustavne i nezakonite radnje. Ključni trenutak u tom procesu bio je Svesrpski sabor održan 13. oktobra 1990. godine u Banjoj Luci, na kojem je formirano Srpsko nacionalno vijeće Bosne i Hercegovine. Ovo tijelo predstavljalo je prvi paradržavni organ srpskog nacionalističkog pokreta u Bosni i Hercegovini, a ubrzo nakon toga uspostavljena je i mreža regionalnih vijeća (Hercegovina, Bosanska krajina, Foča, Ozren). Ta tijela bila su potpuno neustavna, sa pretenzijom da zastupaju sve Srbe u Bosni i Hercegovini, te su direktno osporavala legitimitet i ustavne funkcije Skupštine SRBiH.

Prvi predsjednik „Srpskog nacionalnog vijeća“ Radovan Karadžić otvoreno je iznio ciljeve – da Srbi u BiH žive u istoj državi sa Srbijom, odbacujući mogućnost samostalne Bosne i Hercegovine ili njenog opstanka u konfederativnom obliku. U prvim dokumentima i deklaracijama vijeća naglašeno je da se “državni položaj srpskog naroda” ne može mijenjati odlukama Skupštine, već isključivo “nacionalnim referendumom”. Na saborima i skupovima Karadžić i vodeći ideolozi SDS-a širili su narative o ugroženosti Srba, falsifikovali ustavnopravnu stvarnost i negirali postojanje granica između Srba u Jugoslaviji. Poseban akcenat stavljali su na potrebu „samoorganizovanja srpskog naroda“ i očuvanja jedinstva sa Srbijom, što je faktički značilo projektovanje stvaranja posebne srpske države na teritoriji Bosne i Hercegovine. Isto, 484-488; Vidi i: “Odluka o formiranju Srpskog nacionalnog vijeća Bosne i Hercegovine”, Javnost, god. 1, broj 1, 19. oktobar 1990; Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (AIIZ), SRBiH, Okružni štab teritorijalne odbrane Tuzla, *Informacije o značajnim činionicima i manifestacijama za MPS u TO SR BiH za oktobar 1990. godine*, Tuzla, 13. novembar 1990.

stranka oštro osudila proglašenje ZOBK-a. Tim povodom, Alija Izetbegović, predsjednik SDA, izjavljuje da nisu neosnovane tvrdnje da je Bosanska krajina zapostavljena kako su tvrdili srpski političari, ali da je to zajednički problem svih njenih građana, a ne samo jednog naroda. Osvrćući se i na demografsku sliku republike, regije i opština, izrazio je svoje protivljenje bilo kakvoj promjeni unutrašnjih administrativnih granica u Bosni i Hercegovini: “Onaj ko kaže da ovdje ima 51 % Srba i da je to onda srpska opština, taj ne misli dobro... Jer, šta je sa onih 49 % Muslimana i Hrvata, kome oni pripadaju? Bosna je pomiješana nacionalno i nema tu dijeljenja, osim ako neko želi nered i krv. Mi to nećemo...”¹² Izetbegović je ovim obraćanjem obznanio da stranka na čijem je čelu neće unutar Bosne i Hercegovine jednonacionalne regije. SDS Banja Luka sredinom 1991. bila je organizirana u pedeset mjesnih odbora i brojala je 12.000 članova. Predsjednik je bio Radislav Vukić.¹³ Bez obzira na stavove političkih predstavnika bošnjačkog i hrvatskog naroda u Banjoj Luci, opštinska skupština 29. aprila 1991. godine donosi odluku o pripajanju ove opštine ZOBK-u. Budući da je SDS imao 63 odbornika, ona je pridobila tri odbornika iz drugih političkih stranaka. Prema riječima Slobodana Popovića, tadašnjeg odbornika SRSJ, radilo se o trojici Srba iz lijevih, odnosno građanskih, opcija.¹⁴ Upravo su oni presudili pripajanju Banja Luke ovoj zajednici. Zbog činjenice da nisu spriječili ovaj ishod, odbornici iz SDA i HDZ su napustili sjednicu gradskog parlamenta.¹⁵

Uprkos reakcijama¹⁶ na jednostrano djelovanje 1991. godine proglašena je, odlukom SDS-a koja nije odstupala od formiranja jednonacionalnih regija, ZOBK.¹⁷ U septembru iste godine, kao njen formalno-pravni nasljednik,

¹² „Za nedjeljivu Bosnu i Hercegovinu“, *Muslimanski glas*, br. 1, 26. april 1991, 2.; “Ništa nije slučajno”, *Nedjelja*, br. 62, 28. april 1991, 10, 11;

¹³ AIIZ, inv. br. 03-3-1083/3, *Upitnik opštinskog odbora SDS Banja Luka*, juli 1991.

¹⁴ Armina Galijaš, *Eine bosnische Stadt im Zeichen des Krieges – Ethnopolitik und Alltag in Banja Luka (1990-1995)*, Oldenbourg Verlag, München, 2011, 60.

¹⁵ *Ibid.*, 59.

¹⁶ Na području Bosanske krajine inicijativu i kampanju za osnivanjem ZOBK-a osudili su i neki srpski političari iz lijevo orijentiranih stranaka – Saveza reformskih snaga Jugoslavije (SRSJ) i Socijalističke demokratske partije (SDP) kao politički oponentni srpskoj nacionalističkoj politici. Za funkcionera SRSJ Milorada Dodika bilo je nedopustivo formiranje bilo kakvih oblasti jer nije podržano od strane republičke vlasti. Slično je reagovao i portparol SDP-a Igor Radojičić koji je ukazao da je ovakvo djelovanje SDS-a „povod za otvorene međunacionalne sukobe“. R. Donia, *Porijeklo Republike Srpske, 1990-1992*, 23.

¹⁷ ICTY, *Dogovor o udruživanju u Zajednicu opština Bosanske krajine*, Banja Luka, 29. 4. 1991.

proglašena je Autonomna regija Krajina (ARK).¹⁸ Banja Luka kao najveći grad u Bosanskoj krajini i opština sa najvećom koncentracijom srpskog stanovništva, postala je središte ARK.

Zbog neizvjesnih političkih prilika u Jugoslaviji, prije svega zbivanja u Hrvatskoj, proglašenje ARK i odnosa organa regije prema vlastima u Sarajevu doživljavano je kao još veće upozorenje za bošnjačko i hrvatsko stanovništvo u pogledu njihovog statusa nego je to bio slučaj kada je proglašena ZOBK. U tom kontekstu možemo posmatrati prijedlog banjalučke SDA da se, sukladno djelovanju SDS-a, reorganizuju i opštine, a prva takva bila je upravo Banja Luka. Pozivajući se na historijski kontekst, ova je stranka naglašavala da je „etnička slika današnje Banja Luke rezultat nacionalne geometrije u zadnjih dvadeset godina te da je to glavni razlog zbog kojih je bošnjački narod sveden na manjinski“ jer su njome “obuhvaćena sva sela oko Banja Luke, a da je omjer u samom gradu 38%-36% u korist Bošnjaka”, čime su potez SDS-a pripajanju ZOBK-u smatrali potpuno neprihvatljivim.

U pokušaju da bošnjačko (i hrvatsko) stanovništvo zaštiti u opštinama sa srpskom većinom jer je bilo izloženo stalnim provokacijama,¹⁹ predložili su donošenje odluke o proglašenju opštine Banja Luka-Stari Grad koja će, sa ukupno 40.000 stanovnika, biti pridružena autohtonoj regiji Bosanske krajine (od Bihaća do Banja Luke).²⁰ Bio je ovo prijedlog koji se mogao primijeniti i na mnoge druge opštine i tako anulirati svu “argumentaciju” o ugroženosti naroda na određenim područjima.

U banjalučkom “Glasu”, listu bliskom SDS-u, “elaborirano” je zašto je navodno opasno dijeliti banjalučku opštinu po etničkom principu. Kritikovana je ideja da se od Starog Grada i Ivanjske kao potencijalno većinske bošnjačke, odnosno hrvatske opštine, formiraju nove administrativne jedinice.²¹ SDS je očekivano bio protiv podjele banjalučke opštine jer je imao kontrolu nad njom pa se koristio dvostrukim aršinima - tamo gdje su Srbi u većini oštro

¹⁸ ICTY, Skupština zajednice opština Bosanske krajine, *Odluka o proglašenju Autonomne oblasti Krajina kao neodvojivog dijela Savezne države federativne Jugoslavije i sastavnog dijela federalne jedinice BiH*, Banja Luka, 16. 9. 1991; AIIZ, inv. br. 2-5031, *Izvod iz Zapisnika sa VII sjednice Skupštine Zajednice opštine Bosanska krajina*, Banja Luka, 16. septembar 1991.

¹⁹ “Banjaluka: Ko će stati u kraj zulumima”, *Muslimanski glas*, br. 23, 27. septembar 1991, 11.

²⁰ ICTY, SDA Banjaluka, Glavni odbor, Banja Luka, septembar 1991.; “Po ugledu na modernu evropsku komunu”, *Muslimanski glas*, br. 34, 13. decembar 1991, 11.

²¹ “Regionalizacija republike i transformacija banjalučke opštine”, *Glas*, 31. decembar 1991. - 2. januar 1992.

su se suprotstavljali podjeli opština dok su istim intenzitetom zagovarali da tamo gdje nisu Srbi u većini treba da dobiju pravo na podjelu opštine i proglašavanjem njenih dijelova srpskim opštinama. Ovakvim odnosom SDS je zapravo pokazao da pitanje regionalizacije treba da bude realizovana samo na način na koji ovoj stranci i srpskom narodu odgovara. U suštini, krajnji cilj SDS-a bio je zaokruživanje jednostrano proglašanih srpskih teritorija u kompaktnu cjelinu.

Na mitingu SDS-a održanom koncem oktobra 1991. godine Radovan Karadžić je pred okupljenima poručio da će “granice nove Jugoslavije biti tamo gdje bude srpski teritorij i da nakon plebiscita neće biti tog ‘Hansa’ (Hans van den Bruk, *op.a.*) koji će Srbe odvojiti od matice”.²² Ovaj miting obilježen je ekstremnim izjavama političara iz ARK-a. Tako je Vojo Kuprešanin čak zaprijetio da će od “Beča napraviti Hirošimu”, a Radislav Vukić ponovio tvrdnju da je Banja Luka “srpski grad” te pozvao Izetbegovića da ponovo u nju dođe i da se u to uvjeri. Nešto umjereniji u svom izlaganju bio je gradonačelnik Radić koji je naglašavao problem sa izbjeglicama u Banjoj Luci, istovremeno zahtijevajući da im se daju sva prava, uključujući i ona o političkom odlučivanju.²³

Refleksije agresije na Hrvatsku:

Mobilizacija, izbjeglice i zaoštavanje međunacionalnih odnosa

Godine 1991. uslijed agresije JNA na Hrvatsku Bosanska krajina bila je neposredno ratno područje.²⁴ Jedinice Banjalučkog korpusa JNA aktivno su učestvovala u agresiji, s time da je važno naglasiti da su se u drugoj polovini te godine na mobilizaciju u jedinice ovog korpusa isključivo odazvali pripadnici srpske nacionalnosti. Razlog tome je, između ostalog, poziv predsjednika Predsjedništva Bosne i Hercegovine Alije Izetbegovića 6. oktobra 1991. godine da se građani ove republike ne odazivaju mobilizaciji. Da se znatno manji broj građana Bosanske krajine odazvao nakon Izetbegovićevog poziva govore i podaci o brojnosti u 5. kozarskoj brigadi JNA koja je u septembru bila etnički izmiješana da bi već u novembru 1991. godine bila sastavljena velikom većinom

²² A. Galijaš, *Eine Stadt im Zeichen des Krieges*, 66.

²³ “Prijetnje Beču atomskom bombom”, *Muslimanski glas*, br. 28, 1. novembar 1991, 9.; „Bogataši postali beskućnici“, *Muslimanski glas*, br. 35, 20. decembar 1991, 8.

²⁴ Jasmin Medić, “Utjecaj rata u Hrvatskoj na zbivanja u Bosanskoj krajini 1991. godine”, *Historijski pogledi*, br. 2, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla, 2019, 364-374.

od Srba.²⁵ Činjenica da se Bošnjaci i Hrvati ne odazivaju na mobilizaciju u JNA bila je tema skupštinskog zasjedanja jednostrano proglašene ARK na kojoj je konstatovano da je u jedinice Banjalučkog korpusa iz Banje Luke bilo 3.500 mobiliziranih, Laktaša 3.000, Čelinca 1.000, Bosanskog Petrovca 242, Bosanske Gradiške 3.000, Bosanske Dubice 1.250, Bosanskog Novog 1.000, Sanskog Mosta 250, Ključa 220 i sl.²⁶ JNA je preko Republičkog štaba Teritorijalne odbrane (TO) BiH i opštinskih organa u kojima je na vlasti bio SDS provodio masovnu mobilizaciju, kako u sastave JNA tako i cijelih jedinica TO pod komandom Okružnog štaba TO Banja Luka.²⁷ Od druge polovine 1991. do polovine marta 1992. godine JNA je u Bosanskoj krajini formirala, naoružala i organizovala u čete, odrede i bataljone rezervnu dobrovoljačku strukturu brojnosti 16.750 dobrovoljaca u zoni Banjalučkog korpusa i dodatnih 2.300 u zoni 10. korpusa te uz navedeno stvarana je paralelna srpska TO.²⁸

Paralelno sa mobilizacijom srpskog vojnosposobnog stanovništva i njihovog učesća u agresorskim napadima u Hrvatskoj, Banja Luka postaje grad koja se (kao i ostali dio Bosanske krajine) suočila sa posljedicama ratnih zbivanja u susjednoj Republici. Bio je to, prema procjenama, grad sa najvećim brojem izbjeglica u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini 1991. i početkom 1992. godine. Najbrojniju skupinu među izbjeglicama činili su Srbi, pristigli iz zapadne Slavonije i drugih dijelova Hrvatske.²⁹ Broj izbjeglica do konca 1991. godine konstantno se povećavao. Prema riječima banjalučkog gradonačelnika Predraga Radića, od 45.000 izbjeglica u Bosanskoj krajini koliko ih se krajem 1991. godine nalazilo, u Banja Luci je bilo 14.000.³⁰

²⁵ ICTY, Predmet: Br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Milomira Stakića, Presuda, Den Haag, 31. juli 2003, paragrafi 54-56.

²⁶ ICTY, *Izvod iz zapisnika sa sjednice Skupštine Autonomne regije Krajina*, 6. 11. 1991.

²⁷ Mesud Šadinlija, *Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine 1986.-1992.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunaordnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, 212.

²⁸ Mesud Šadinlija, *Između pravde i realpolitike: Odnos mirovnih planova i vojnih operacija u Bosni i Hercegovini 1992-1995.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2018, 263; Ewan Brown, *Vojna situacija u Bosanskoj krajini 1992. - analiza situacije*, (ekspertiza sudskog vještaka), Den Haag, 2002. 16.

²⁹ Laura Silber, Allan Little, *Smrt Jugoslavije*, Otokar Keršovani, Opatija, 1996, 80.

³⁰ ICTY, Predmet: Br. IT-08-91, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Presuda – tom I, paragraf 140; Jasmin Medić, "Utjecaj rata u Hrvatskoj na zbivanja u Bosanskoj krajini 1991. godine", *Historijski pogledi*, br. 2, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla, 2019, 371; „Bogataši postali beskućnici“, *Muslimanski glas*, br. 35, 20. decembar 1991, 8.; "Umiranje nakon 'kraće bolesti'", *Nedjelja*, br. 96, 22. decembar 1991, 10.

Sva navedena zbivanja utjecala su na zaoštavanje međunacionalnih i međuvjerskih odnosa kako u Bosanskoj krajini tako i u samoj Banjoj Luci. Najprije su na meti bili islamski i katolički vjerski objekti napadnuti od strane vojnika JNA koji su se vraćali s ratišta i to najčešće na putnom pravcu Bosanska Gradiška-Banja Luka-Kotor-Varoš-Doboj. U više navrata je rafalima iz "kalašnjikova" oštećena novopodignuta džamija u banjalučkom prigradskom naselju Vrbanja. Koncem februara vandali su napali dva izuzetno vrijedna sakralna objekta u središtu Banja Luke. Bačeni eksploziv je ošteti Ferhadiju i obližnje Ferhad-pašino turbe.³¹

Nakon vjerskih objekata napadana je i privatna imovina Bošnjaka i Hrvata. Vojnici JNA često su bili pijani i pucali su na kuće, prodavnice i džamije dok su prolazili kroz dijelove gradova nastanjene (pretežno) Bošnjacima.³² Takvi slučajevi zabilježeni su širom Bosanske krajine i upućivali na događaje koji slijede. U nekim opštinama radnje i privatne kuće u vlasništvu Bošnjaka ili Hrvata bile su podmetnutim eksplozivom dignute u vazduh ili spaljene. Zabilježeni su slučajevi da je nasilničko ponašanje vojnika rezultiralo ubistvom Bošnjaka.³³ Mediji pod kontrolom SDS-a izbjegavali su da navedu da je nasilje izazvano nacionalističkim uvredama upućenim od strane Srba, ali je nepobitna činjenica da je ovakav odnos svakako bio jedan od načina da se Bošnjaci i Hrvati podstaknu na iseljavanje s područja Bosanske krajine. Premda su pomoć izbjeglicama iz Hrvatske, od kojih je najveći broj bio iz Lipika, Pakraca i Karlovca, pružali Banjalučani svih nacionalnosti, njihov dolazak doprinio je zaoštavanju međunacionalnih odnosa u samome gradu.³⁴ Nerijetko se dešavalo da će upravo bošnjački domaćini biti, zbog svog imućnog stanja, prvi na udaru izbjeglica.³⁵

³¹ Aleksandar Ravlić, "Rušenje bogomolja na području sjeverozapadne Bosne bilo je ritualni čin programa genocida", Zbornik radova *Zločini u Bosanskoj krajini za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991-1995.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2011, 715; Jasmin Medić, "Utjecaj rata u Hrvatskoj na zbivanja u Bosanskoj krajini 1991. godine", *Historijski pogledi*, br. 2, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla, 2019, 368.

³² ICTY, Predmet: Br. IT-08-91, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Presuda – tom I, Den Haag, 27. mart 2013, paragrafi 140, 141.

³³ ICTY, Predmet: Br. IT-99-36, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Radoslava Brđanina, Presuda, Den Haag, 1. septembar 2004, paragraf 59; ICTY, Predmet: Br. IT-08-91, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Presuda – tom I, paragraf 140.

³⁴ A. Galijaš, *Eine bosnische Stadt im Zeichen des Krieges*, 219, 220.

³⁵ Muharem Krzić, *Zločini nad banjalučkom krajinom '92-'94*, Bemust, Zenica, 1995, 59.

Kampanja “čišćenja”

Preuzimanje kontrole nad najznačajnijim institucijama teklo je u svim opštinama u kojima je srpsko stanovništvo bilo većinsko gotovo pa identičnim tokom kako je to bilo i predviđeno SDS-ovim uputstvima.³⁶ Bilo je pitanje kako se “riješiti” 100.000 “nepoželjnih” stanovnika ovoga grada. “Postojalo je jedno vrlo jednostavno rješenje: Potrebno ih je postepeno potiskivati, poput istiskivanja vode iz tkanine. Poneko ubistvo na jednom mjestu, slučajevi silovanja na drugom, otpuštanja na svim stranama, oduzimanje stambenih jedinica. Ukoliko se među njima izazove dovoljno straha, oni će se povući i sami, a taj čin će čak doživljavati kao privilegiju – mogućnost da odu, za koju će biti spremni i platiti.”³⁷ Održavanje referenduma o nezavisnosti Bosne i Hercegovine 29. februara i 1. marta 1992. godine u Banjoj Luci bio je “savršen izgovor” za početak kampanje „čišćenja“ Bošnjaka i Hrvata. Naime, pripadnici Srpskih odbrambenih snaga (SOS)³⁸ blokirali zgradu opštine, zauzeli sve važnije raskrsnice u gradu i stavili pod kontrolu Radio Banja Luku, “Jugobanku” i “Banjalučku banku”, sve mostove u gradu i sva važnija strateška mjesta,³⁹ a 4. aprila 1992. godine podigli punktove po gradu zahtijevajući od SDS-a osnivanje kriznog štaba i sankcionisanje osoba koje su „glasale protiv Jugoslavije“ te da su se na ovaj korak odlučili zbog, kako su u proglasu naveli, “antisrpske politike Republike Bosne i Hercegovine”.⁴⁰ Nakon što je SDS usvojio zahtjeve SOS-a, građani Banja Luke uslovljeni su da iskažu lojalnost samoproglashenoj Srpskoj republici BiH, odnosno RS-u⁴¹ ili će u suprotnom

³⁶ ICTY, Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine, Glavni odbor, *Uputstvo o organizovanju i djelovanju srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima*, Sarajevo, 19. 12. 1991.

³⁷ A. Galijaš, *Eine bosnische Stadt im Zeichen des Krieges*, 197.

³⁸ SOS u Banjoj Luci bio je pod komandom Nenada Stevandića i u njegovom sastavu bilo je mnogo kriminalaca iz ovog grada. ICTY, Predmet: Br. IT-95-5/18-T, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Radovana Karadžića, Presuda – tom II, paragraf 1373.

³⁹ Janko Velimirović et al. (prir.), *Hronologija 1990-1995.*, Dokumentacioni centar Republike Srpske, Banja Luka, 2002, 67.

⁴⁰ “Proglas Srpskih odbrambenih snaga”, *Glas*, 4. april 1992.

⁴¹ U sarajevskom hotelu Holiday Inn 9. januara 1992. godine Skupština srpskog naroda proglasila je “Republiku Srpskog naroda Bosne i Hercegovine”, a Momčilo Krajišnik, predsjednik Skupštine, čestitao je njeno proglašenje. U augustu iste godine naziv je promijenjen u „Srpska Republika“, a već u septembru u „Republika Srpska“. Nakon proglašenja SrRBiH, odnosno RS-a, nastavljeno je neustavno djelovanje kroz donošenje niza drugih odluka, poput uspostavljanja MUP-a, a 28. februara donesen je i Ustav SrRBiH, čime je zaokruženo formiranje ove paradržavne tvorevine. ICTY, *Stenografska bilješka pete sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 9. januar 1992, 60; ICTY, *Zapisnik 5. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i*

biti otpušteni s svojih radnih mjesta.⁴² Prema riječima Predraga Radulovića, inspektora pri Službi državne bezbjednosti (SDB), pripadnici SOS bili su “zvijeri u uniformi” i “gospodari života i smrti u Banjaluci”.⁴³ Upravo je to i bio mogući razlog da je vladajući SDS prihvatio sve uslove SOS-a ili je SOS obavljao prljave poslove u ime SDS-a.

S ovim vidom ugroženosti bila je upoznata i Centrala SDA u Sarajevu u koju su svakodnevno u prvoj polovini 1992. godine pristizali brojni usmeni i pismeni izvještaji o uznemirenosti i o strahu bošnjačkog naroda u banjalučkoj regiji.⁴⁴ Od aprila 1992. godine, srpske vlasti su otpuštale Bošnjake i Hrvate s poslova u obrazovnom sektoru, iz fabrika, banaka, bolnica, sredstava informisanja, sudstva i iz Banjalučkog korpusa JNA. Otpušteno je oko 50% kadrova u školama i bolnicama koji nisu bili Srbi. Počelo je i “dijeljenje otkaza” uposlenicima u sudstvu. Otpuštanje s posla često se opravdavalo odbijanjem zaposlenika Bošnjaka i Hrvata da se odazovu mobilizaciji u srpsku vojsku.⁴⁵ Oni koji su odbili odazvati se mobilizaciji u VSrRBiH/VRS bili su nerijetko prisiljeni kopati rovove na frontovima i služiti kao živi štit od kojih su neki prilikom akcije srpskih snaga ubijeni.⁴⁶ U izuzetno napetoj atmosferi koja je vladala u Banja Luci, zabilježena je i prva žrtva ubistva na nacionalnoj osnovi. Dana 9. aprila mladića Mirzu Šabića ubio je Goran Gatarić u kafani “Vegas” u dijelu grada u kojem je srpsko stanovništvo bilo većinsko.⁴⁷ Dan poslije, 10. aprila, nova vlast je pokazala da neće imati saosjećanja ni prema onim Srbima koji iskažu nezadovoljstvo njenom politikom. Miodrag Šušnica, penzionisani policijski inspektor, ubijen je oko 20 sati tog dana u kafiću “Kajak”. Šušnica je bio otpočетка ciljana meta ubica, kako bi se Bošnjaci i Hrvati u Banjoj Luci

Hercegovini, broj: 02-2-81/92; ICTY, *Deklaracija o proglašenju Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, Sl. Glasnik srpskog naroda u BiH, 27. januar 1992, str. 14, broj 2; M. Džananović, J. Medić i H. Karčić, *Nastanak Republike srpske*.

⁴² ICTY, Predmet Br. IT-00-39, Pred pretresnim vijećem I, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Presuda, Den Haag, 27. septembar 2006, paragrafi 376, 377.

⁴³ <https://iwpr.net/sr/global-voices/srpski-svedok-govori-o-teroru-u-banja-luci>

⁴⁴ Osman Brka, *SDA – ljudi i događaji u političkom pokretu Bošnjaka*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2007, 325.

⁴⁵ ICTY, Predmet: Br. IT-08-91, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Presuda – tom I, paragraf 154.

⁴⁶ A. Galijaš, *Eine bosnische Stadt im Zeichen des Krieges*, 189, 190.

⁴⁷ Muharem Krzić, *Rat protiv Bosne: otpor, pobjeda, izdaja*, Istraživačko dokumentacioni centar, Sarajevo, 2020, 74.

optužili da stoje iza njegove likvidacije i kako bi nakon toga uslijedila odmazda.⁴⁸ Paralelno sa ovim zbivanjima, na čelo banjalučkog Kriznog štaba koji je pod kontrolom SDS-a imenovan je gradonačelnik Predrag Radić. Radić je najavio nekoliko mjera, uključujući i to da će zaposleni u CSB-u morati da daju izjavu o lojalnosti SrRBiH ili će izgubiti posao i da će se otpustiti direktori nekoliko javnih preduzeća koji vode „antisrpsku politiku“. Poslodavcima u Banjoj Luci rečeno je da izbace sve koji nisu Srbi iz stanova u vlasništvu poslodavca kako bi napravili mjesta za porodice poginulih srpskih boraca. Oni koji su pokušali da zaštite Bošnjake i Hrvate u Banjoj Luci bili su opomenuti ili čak smijenjeni.⁴⁹

U potpunosti pod kontrolom Banjalučkog korpusa JNA, CSB Banja Luka, SDS-a i SOS koji su svoje aktivnosti međusobno koordinisali te bez opasnosti da bi bošnjačko ili hrvatsko stanovništvo iz okolnih opština ARK (naročito nakon što je SDS uz pomoć JNA preuzeo vlast u Prijedoru, Sanskom Mostu i Ključu) ili iz same Banja Luke mogli da spriječe realizaciju planova navedenih srpskih struktura, kampanja zauzimanja kompletnog područja banjalučke opštine intenzivirana je u maju 1992. godine. Krenulo se i zvanično u realizaciju prva dva strateška cilja Srpske republike BiH – odvajanje srpskog od druga dva naroda i uspostava koridora između Krajine i Semberije.⁵⁰

Napadi na hrvatsko i bošnjačko stanovništvo u Banjoj Luci intenzivirani su od maja 1992. godine, pretežno postavljanjem eksploziva, napadima na privatne kuće i poslovne prostore čiji su vlasnici bili Bošnjaci i Hrvati. Bošnjačko i hrvatsko stanovništvo koje nije napustilo u prvom periodu prisilnog iseljavanja, bilo je izloženo stalnom zastrašivanju. O tome je bila poznata i Komanda 1. krajiškog korpusa VsrRBiH.⁵¹ Navedeno se dešavalo najčešće u onim dijelovima opštine u kojima su Bošnjaci i Hrvati činili većinsko stanovništvo prije rata.⁵² Takvo je bilo naselje Vrbanja u kojem su postavljene

⁴⁸ Za ovaj zločin optuženi su pripadnici SOS. https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/276406/institucije_rs_a_su_zataskale_ovaj_zlochinnovi_predsjednik_nsrs_nenad_stevandic_bio_upleten_u_ubistvo_policijskog_inspektora_miodraga_susnice_u_banjaluci.html

⁴⁹ SDS je Krizni štab osnovala još u januaru 1992. godine. ICTY, Predmet: Br. IT-95-5/18-T, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Radovana Karadžića, Presuda – tom II, paragrafi 1371, 1372, 1374.

⁵⁰ ICTY, Skupština SrRBiH, broj: O2-130/92, *Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, 12. maj 1992; Opširnije o strateškim ciljevima vidjeti u: M. Džananović, J. Medić, H. Karčić, *Nastanak Republike Srpske*.

⁵¹ Komanda 1. Krajiškog korpusa VsrRBiH je 21. maja 1992. godine proglasila opštu mobilizaciju u svojoj Zoni odgovornosti. ICTY, Komanda 1. Krajiškog korpusa, Op. str. pov. br. 467-2, 21. 5. 1992.

⁵² ICTY, Komanda 1. krajiškog korpusa, Str. pov. br. 44-1/272, 2. 8. 1992.

barikade na ulicama, a njegovim stanovnicima uskraćena sloboda kretanja.⁵³ Drugi aspekt “uklanjanja” bošnjačkog i hrvatskog stanovništva bili su ratni zločini u kojem su aktivno učestvovali pripadnici VSrRBiH/VRS, CSB-a i grupe poput SOS. Vršeni su pretresi, hapšenja, šikaniranja, krađa imovine i drugi oblici zlostavljanja nad hrvatskim i srpskim stanovništvom u čemu se najviše isticala grupa od desetak policajaca koja je Banja Lukom kružila u crvenom kombiju. Civile su već zlostavljali u kombiju i obično ostavili otvorena vrata da ljudi na ulici mogu vidjeti i čuti šta se događa.⁵⁴ Kako navodi američki novinar Peter Maass koji je u Banjoj Luci boravio u tom periodu “Vrbasom je tu i tamo zaplutaio pokoji leš”.⁵⁵

U maju i junu 1992. godine, zbog nedostatka kiseonika u porodilištu u Banja Luci umrlo je dvanaest beba. Iako nikada nisu utvrđene okolnosti zbog kojih su bebe umrle, srpska propagandna mašinerija je ovaj slučaj upotrijebila za huškanje Srba protiv Bošnjaka.⁵⁶ Smrt beba⁵⁷ iskorišten je kao jedan u nizu od stvarnih ili izmišljenih slučajeva koje su beogradski i banjalučki mediji tokom 1992. godine koristili za stvaranje, kanaliziranje, produbljivanje i ispoljavanje mržnje prema nesrpskom stanovništvu i međunarodnoj zajednici te potpirivanja ratnog stanja.⁵⁸

Zločinima su bili izloženi i oni Bošnjaci i Hrvati koji su živjeli izvan grada kao što je ubistvo peteročlane bošnjačke porodice u selu Bastasi 15. augusta 1992. godine.⁵⁹ Stalni strah u kojem su Bošnjaci u Bastasima (od 493 stanovnika ovog

⁵³ Novinar lista “Guardian” Ian Traynor boravio je u nekoliko navrata u Banja Luci i drugim gradovima Bosanske krajine u periodu od 1992. do 1995. godine. Novinske članke, odnosno izvještaje, predočio je ICTY-u i isti su služili kao dokazni predmet u nekoliko procesa pred ovim tribunalom. ICTY, *Izjava svjedoka Iana Traynora*, Den Haag, 8./9. mart 2000, 10.

⁵⁴ ICTY, Predmet: Br. IT-08-91, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Presuda – tom I, paragraf 159.

⁵⁵ Peter Maass, *Ljubi bližnjega svoga: priča o ratu*, Buybook, Sarajevo, 2024, 110.

⁵⁶ ICTY, Predmet: Br. IT-99-36, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Radoslava Brđanina, Presuda, paragraf 82, nap. 161.

⁵⁷ U peiodu od 22. maja do 17. juna 1992. godine zabilježeno je dvanaest smrtnih slučajeva novorođenčadi usljed nedostatka kiseonika. Na osnovu onomastičke analize imena djece i njihovih roditelja može se zaključiti da najmanje pet slučajeva nije pripadalo porodicama srpske etničke pripadnosti.

⁵⁸ Edin Omerčić, “Smrt beba u Banja Luci: Dulce bellum inexpertis”, *Behar – časopis za književnost i društvena pitanja*, Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske “Preporod”, Zagreb, 2019, 10, 11; „Politika falsifikata“, *Vreme*, 23. januar 1999.

⁵⁹ ICTY, Predmet: Br. IT-99-36, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Radoslava Brđanina, Presuda, paragraf 400.

mjesta, Bošnjaka je bilo 300) živjeli, a naročito nakon počinjenog zločina bio je povod da se njegovi mještani odluče na kolektivno iseljavanje.⁶⁰ Hrvatsko i bošnjačko stanovništvo bilo je kako tokom 1992. tako i u narednim godinama izloženo raznim oblicima diskriminacije. Zbog straha da budu žrtve zločina, rijetko su se kretali gradom što je dovelo do toga da su očajnički tražili način da napuste Banja Luku.⁶¹ Onemogućen im je bio pristup cjelokupnoj infrastrukturi, a razmjere diskriminacije pokazuje i činjenica da su zabilježeni slučajevi u kojima Bošnjakinjama i Hrvatima nije bilo dozvoljeno da se porađaju u Banjoj Luci.⁶²

Svakodnevni strah od mogućih ubistava obilježio je situaciju u kojoj se nalazilo bošnjačko i hrvatsko stanovništvo u Banja Luci. Kako svjedoči svjedokinja “u naselju Paprikovac, a tako je bilo i u drugim gradskim naseljima gdje su živjeli Hrvati, svaka noć se čekala sa strepnjom. Znalo se da se ljudi ubijaju, da nestaju preko noći”.⁶³

Odvođenje u logore i druga mjesta zatočenja u Banja Luci

U ukupno osam logora bili su zatočeni Bošnjaci i Hrvati s područja Banja Luke.⁶⁴ Kao logori i mjesta zatočenja na području banjalučke opštine, pored logora Manjača služili su, između ostalih, zgrada CSB-a, Mali logor i Vojno-istražni zatvor Tunjice. U njihove prostorije su civili dovođeni i nakon 1992. godine. Većinski dio zatočenika bili su bošnjački i hrvatski civili koji su živjeli u Banjoj Luci, a nerijetko su u ove objekte dovođene i osobe iz drugih opština ARK-a. Tokom zatočeništva su ispitivani poslije čega su zlostavljani od strane stražara, što je imalo za posljedicu smrtnu slučajevu. Već od maja 1992. godine iz grada Banja Luke odvedeni su zatočeni u logor Manjača.⁶⁵ Ovaj logor koji je bio pod kontrolom JNA, odnosno VSrRBiH, je do tog trenutka već bio formiran i u njemu su se nalazili zatočeni iz okolnih opština. Komandant

⁶⁰ Muharem Krzić, *Svjedočiti zločin i bosnojublje*, Bošnjačka liga – Pokret za ravnopravnost, Istraživačko-dokumentacioni centar, Sarajevo, 2003, 229.

⁶¹ ICTY, Predmet: Br. IT-08-91, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Dokazni predmet: 1356.09.

⁶² ICTY, *Izjava svjedoka Iana Traynora*, Den Haag, 8./9. mart 2000, 8, 9.

⁶³ <https://www.justice-report.com/bh/sadržaj-članci/justice-report-istraživanje-neriješena-ubistva-banjalučkih-hrvata>

⁶⁴ ICTY, Predmet: Br. IT-08-91, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Presuda – tom I, paragraf 161.

⁶⁵ ICTY, Predmet Br. IT-00-39, Pred pretresnim vijećem I, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Presuda, paragraf 382.

logora bio je pukovnik Božidar Popović, a njegov pomoćnik Predrag Kovačević. Kroz ovaj logor prošlo je, prema određenim evidencijama, preko 4.000 zatočenika. Držani su u nehumanim uslovima bez dovoljno ishrane i bili su izloženi svakodnevnom zlostavljanju. Zabilježen je i veći broj ubistava u ovome logoru.⁶⁶ Nije poznato koliko je među njima bilo banjalučkih Bošnjaka i Hrvata niti onih Srba koji se nisu slagali sa vladajućim strukturama u Banjoj Luci. U prostoriju Mali logor dovedeni su Bošnjaci i Hrvati pod optužbom da su protiv srpske vlasti dizali vojnu pobunu mada o tome nikakvi dokazi nisu predloženi, a izmišljene optužnice služile su kao izgovor pod kojim se pravdalo postojanje mjesta nezakonitih zatočenja. Kao i u drugim logorima i ovome su, od posljedica zlostavljanja, neki zatočenici preminuli.⁶⁷ Upravnik u Malom logoru bio je Rajko Drljača, a među osobama koji su činili zločine nad zatočenicima spominju se, prema optužnici, Duško Drljača, Goran Jorgić, Goran Bojić, Svetislav Cvijetić, Uroš Grab, Aleksandar Janković, Igor Kljakić, Milenko Letić, Borislav Milaković, Draško Radusinović, Gojko Soldat, Mile Vučković i Goran Savić.⁶⁸ Opisujući torturu u ovome logoru, jedan je zatočenik izjavio: “Bilo mi je mučno, bolno da sam pao na koljena, zacrnilo mi se pred očima. Na koljenima su me nastavili tući”, navodeći da je zatočenike svakodnevno tukao i zlostavljao stražar po nadimku “Zenica”.⁶⁹

U Vojno-istražnom zatvoru Tunjice su zatočenici zlostavljani kako od stražara, tako i od onih Srba koji su na osnovu počinjenih krivičnih djela od prije rata bili zatvoreni. Takvima je zlostavljanje bilo dozvoljeno i za svoja djela nisu bili sankcionisani. Na osnovu svjedočenja preživjelih zatočenika potvrđeno je da su u ovome logoru civili ubijani.⁷⁰ U zgradu CSB Bošnjaci i Hrvati dovedeni su nakon što su uhapšeni od “grupe iz crvenog kombija” ili pripadnika Specijalnog odreda policije CSB. Ispitivani su o angažmanu do hapšenja i u toku toga zlostavljani te su im oduzete dragocjenosti.⁷¹

⁶⁶ ICTY, Predmet: Br. IT-95-5/18-T, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Radovana Karadžića, Presuda – tom II, paragrafi 1375-1430.

⁶⁷ ICTY, Predmet: Br. IT-99-36, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Radoslava Brđanina, Presuda, paragrafi 758-760.

⁶⁸ <https://detektor.ba/2023/03/31/drljaca-i-ostali-pocelo-sudjenje-za-zlocine-u-malom-logoru-u-banjoj-luci/>

⁶⁹ <https://detektor.ba/2025/07/11/bucan-i-ostali-premlacivanja-u-malom-logoru/>

⁷⁰ ICTY, Predmet: Br. IT-99-36, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Radoslava Brđanina, Presuda, paragrafi 762-765.

⁷¹ ICTY, Predmet: Br. IT-08-91, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Presuda – tom I, paragrafi 164-169.

Progoni

Nakon prvih ratnih zločina počinjenih nad bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom u Banja Luci, uslijedilo je oduzimanje stanova i nastavak otpuštanja s radnih mjesta što je dovelo do masovnijeg napuštanja najvećeg krajiškog grada.⁷² “Dobrovoljnim preseljenjem” kako su progon nazivale srpske vlasti, rukovodila je Agencija za preseljenje stanovništva. Naređenjem Kriznog štaba ARK, onima koji su napustili ovu oblast oduzeta je imovina i dodijeljena Srbima, pretežno porodicama poginulih boraca.⁷³ U Banjoj Luci je ovom Agencijom rukovodio Miloš Bojinović. On je “u univerzumu koju je činila Banja Luka bio neka vrsta božanstva koje se igralo ljudskim životima. Ovaj ostaje, ovaj odlazi, ovaj će živjeti, ovaj umrijeti”.⁷⁴

Gradani koji su preko spomenute agencije napuštali banjalučku opštinu, organizovanim prevozom prebačeni su u Hrvatsku ili na područje srednje Bosne, najčešće u Travnik. Prije toga morali su obavijestiti organe vlasti o svojoj “dobrovoljnoj” odluci, predočiti dokaze o plaćenim računima i uvjerenje da se protiv njih ne vodi nikakav krivični postupak. Potom su morali, pod pritiskom, prepisati svu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu SrRBiH, a sa sobom ponijeti samo do 300 njemačkih maraka.⁷⁵ O ovome načinu iseljavanja bila je upoznata i Komanda 1. KK VSrRBiH. U izvještaju od 1. juna 1992. godine navedeno je da je Bošnjacima i Hrvatima omogućeno iseljavanje, ali da se isto omogući Srbima iz centralne Bosne. Najupadljivije u spomenutom izvještaju jeste izričita zabrana povratka pripadnicima ovih naroda.⁷⁶ Konvojima Agencije za preseljenje stanovništva dva puta su sedmično odlazili u pravcu srednje Bosne, za Hrvatsku preko Okučana i Novske, dok je treći pravac bio prema Beogradu.⁷⁷

⁷² Primjer uručivanja otkaza jednoj prosvjetnoj radnici u kojem se kao obrazloženje navodi da joj se prekida radni odnos jer nije srpske nacionalnosti. ICTY, Opština Banja Luka, Broj: 119-IV/92, Javna ustanova Osnovna škola “Karlo Rojc”, Banja Luka, 31. 7. 1992.

⁷³ ICTY, Predmet Br. IT-00-39, Pred pretresnim vijećem I, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Presuda, paragrafi 379, 380.

⁷⁴ P. Maass, *Ljubi bližnjega svoga*, 111.

⁷⁵ ICTY, CSB Banja Luka, Depesa br. 11-1/20-1-301, 31. 7. 1992.; ICTY, Predmet: Br. IT-08-91, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Presuda – tom I, paragrafi 196, 197.

⁷⁶ ICTY, Komanda 1. KK, Op. pov. br. 482-1, *Informacija o aktuelnoj političko-bezbednosnoj situaciji*, 1. 6. 1992.

⁷⁷ Zbog neprijateljske politike zvaničnika SR Jugoslavije prema stanovništvu koje nije srpsko te zbog raznih rizika kojima su mogli biti izloženi, najmanji je broj Bošnjaka i Hrvata koristio “usluge” Agencije i prebacivanje za Beograd. ICTY, Predmet: Br. IT-99-36, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Radoslava Brđanina, Presuda, paragraf 546, nap. 1394.

Kako je u tom periodu progon izgledao, slikovito je objasnio Richard Holbrooke koji je 14. augusta 1992. godine boravio u Banja Luci: „Pred uperenim pištoljima, Bošnjaci potpisuju papire da predaju svoju ličnu imovinu ili u zamjenu za pravo da napuste Bosnu. Zatim ih trpaju u autobuse koji idu prema granici iako nemaju garanciju da će uistinu moći napustiti zemlju. Neki odlaze tiho, drugi plačući. Ovo je kraj njihovog življenja u području gdje njihove porodice vijekovima žive.“⁷⁸ Na takav način Banja Luku je tokom ljeta 1992. godine napustilo oko 2.600 porodica.⁷⁹ “Grad Banja Luku zahvatila je avetinjska atmosfera mjesta u kome stanovništvo živi u stanju straha i terora. Ljudi su postali toliko uplašeni usljed srpskog zastrašivanja da su praktično postali zatvorenici u sopstvenim domovima...” riječi su britanskog novinara zabilježene tokom jeseni 1992. godine koji najbliže opisuje stanje straha bošnjačkog i hrvatskog stanovništva i njihove potrebe da napuste Banja Luku. On svjedoči kako su “mlaznjaci ratnog vazduhoplovstva JNA tutnjali nebom vrlo nisko nadlijećući krovove Banja Luke. To nije imalo nikakvu vojnu opravdanost. To je jednostavno činjeno kako bi se zastrašili pripadnici nesrpskog stanovništva i kako bi im se pokazalo ko je glavni”.⁸⁰

Važno je napomenuti da Banja Luka, za razliku od drugih gradova u samoproglashenoj RS, bilježi specifičnu demografsku pojavu: značajan broj Srba napustio je ovaj grad zbog neslaganja s politikom svojih sunarodnjaka, koja je bila zločinačka i diskriminirajuća prema bošnjačkom i hrvatskom stanovništvu. Prema pojedinim rezultatima istraživanja, brojka Srba koji su napustili Banja Luku u periodu od 1992. do 1995. godine procjenjuje se na oko 20.000.⁸¹

⁷⁸ Richard Holbrooke, *Završiti rat*, Šahinpašić, Sarajevo, 1998, 36.

⁷⁹ M. Krzić, *Zločin nad banjalučkom Krajinom*, 130.

⁸⁰ ICTY, *Izjava svjedoka Iana Traynora*, Den Haag, 8./9. mart 2000, 9.

⁸¹ A. Galijaš, *Eine bosnische Stadt im Zeichen des Krieges*, 221.

Zaključak

U Banjoj Luci, prema popisu stanovništva 1991. godine, Srbi su činili apsolutnu većinu, što je omogućilo SDS-u da ostvari uvjerljivu pobjedu na lokalnim izborima. Neposredno nakon preuzimanja vlasti, SDS je započeo implementaciju nezakonite strategije “regionalizacije”, kroz koju je formirala ZOBK, a potom i ARK-a. Banja Luka je u ovom periodu postala administrativni i politički centar jednostrano proglašene regije, čime je osnažena kontrola stranke nad svim društvenim i državnim strukturama. Istovremeno s tim procesima, započela je sistematska kampanja masovnih zločina, protjerivanja i drugih oblike represije uključujući otpuštanje s radnih mjesta, fizičko i psihičko nasilje i zlostavljanje, zatočavanje u logore nad Bošnjacima i Hrvatima, ali i nad Srbima koji se nisu pokoravali nacionalističkoj politici SDS-a.

U ovoj kampanji aktivno su učestvovali pripadnici JNA, VSrR BiH i policijskih struktura banjalučkog CSB-a. Ove politike imale su za cilj potpuno uklanjanje bošnjačkog i hrvatskog stanovništva iz Banja Luke, a njihov efekat bio je vidljiv kroz drastične promjene etničke strukture grada tokom 1992. godine. Dok su Srbi koji su bili lojalni nacionalističkoj politici uživali zaštitu i privilegije, Bošnjaci, Hrvati i dio Srba postali su žrtve sistematskog progona. Posljedice ovih zločina bile su višestruke: ne samo da su hiljade ljudi trajno izgubile domove i egzistenciju, već je stvorena i trajna homogenizacija prostora “u korist” srpskog naroda, što ima dugoročne demografske, društvene i političke posljedice za grad i širu regiju.

IZVORI I LITERATURA

Izvori:

Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (AIIZ)

AIIZ, inv. br. 03-3-1083/3, *Upitnik opštinskog odbora SDS Banja Luka*, juli 1991.

AIIZ, inv. br. 2-2436, SRBiH, Okružni štab teritorijalne odbrane Tuzla, *Informacije o značajnim činovima i manifestacijama za MPS u TO SR BiH za oktobar 1990. godine*, Tuzla, 13. novembar 1990.

AIIZ, inv. br. 2-5031, *Izvod iz Zapisnika sa VII sjednice Skupštine Zajednice opštine Bosanska krajina*, Banja Luka, 16. septembar 1991.

Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, *Popis stanovništava, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godina – Nacionalni sastav stanovništva*, Statistički bilten broj 234, Sarajevo, decembar 1993.

ICTY, CSB Banja Luka, Depeša br. 11-1/20-1-301, 31. 7. 1992.

ICTY, *Deklaracija o proglašenju Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, Sl. Glasnik srpskog naroda u BiH, 27. januar 1992.

ICTY, *Dogovor o udruživanju u Zajednicu opština Bosanske krajine*, Banja Luka, 29. 4. 1991.

ICTY, *Izjava svjedoka Iana Traynora*, Den Haag, 8./9. mart 2000.

ICTY, *Izvod iz zapisnika sa sjednice Skupštine Autonomne regije Krajina*, 6. 11. 1991.

ICTY, Komanda 1. KK, Op. pov. br. 482-1, *Informacija o aktuelnoj političko-bezbednosnoj situaciji*, 1. 6. 1992.

ICTY, Komanda 1. krajiškog korpusa, Str. pov. br. 44-1/272, 2. 8. 1992.

ICTY, Komanda 1. Krajiškog korpusa, Op. str. pov. br. 467-2, 21. 5. 1992.

ICTY, Opština Banja Luka, Broj: 119-IV/92, Javna ustanova Osnovna škola „Karlo Rojc“, Banja Luka, 31. 7. 1992.

ICTY, Predmet Br. IT-00-39, Pred pretresnim vijećem I, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Presuda, Den Haag, 27. septembar 2006.

ICTY, Predmet: Br. IT-08-91, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Presuda – tom I, Den Haag, 27. mart 2013.

- ICTY, Predmet: Br. IT-95-5/18-T, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Radovana Karadžića, Presuda – tom II, Den Haag, 24. mart 2016.
- ICTY, Predmet: Br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Milomira Stakića, Presuda, Den Haag, 31. juli 2003.
- ICTY, Predmet: Br. IT-99-36, Pred pretresnim vijećem II, Tužilac protiv Radoslava Brđanina, Presuda, Den Haag, 1. septembar 2004.
- ICTY, SDA Banjaluka, Glavni odbor, Banja Luka, septembar 1991.
- ICTY, Skupština SrRBiH, broj: 02-130/92, *Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, 12. maj 1992.
- ICTY, Skupština zajednice opština Bosanske krajine, *Odluka o proglašenju Autonomne oblasti Krajina*, Banja Luka, 16. 9. 1991.
- ICTY, Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine, Glavni odbor, *Uputstvo o organizovanju i djelovanju srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima*, Sarajevo, 19. 12. 1991.
- ICTY, *Stenografska bilješka pete sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 9. januar 1992.
- ICTY, *Zapisnik 5. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, broj: 02-2-81/92.

Literatura:

- Arnautović, Suad, *Izbori u Bosni i Hercegovini '90 – Analiza izbornog procesa*, Promocult, Sarajevo, 1996.
- Begić, Mujo; Medić, Jasmin, „Koncepti ujedinjenja i saradnje Autonomne regije Krajina i Srpske autonomne oblasti Krajina 1991. i 1992. godine“, *Historijski pogledi*, br. 11, Centar za modernu i savremenu historiju, Tuzla, 2024.
- Brown, Ewan, „Vojna situacija u Bosanskoj krajini 1992. - analiza situacije (ekspertiza sudskog vještaka)“, Den Haag, 2002.
- Brka, Osman, *SDA – ljudi i događaji u političkom pokretu Bošnjaka*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2007.
- Donia, Robert J., *Porijeklo Republike Srpske, 1990-1992. Opšti kontekst*, Izjava vještaka objelodanjena Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju shodno pravilu 94 bis, Den Haag, 2002.
- Čekić, Smail, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu – planiranje, priprema, izvođenje*, Knjiga 1, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava i KULT/B, Sarajevo, 2004.

- Džananović, Muamer; Medić, Jasmin; Karčić, Hikmet, *Nastanak Republike Srpske: od regionalizacije do strateških ciljeva (1991-1992)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo, 2023.
- Galijaš, Armina, *Eine bosnische Stadt im Zeichen des Krieges – Ethnopolitik und Alltag in Banja Luka (1990-1995)*, Oldenbourg Verlag, München, 2011.
- Holbrooke, Richard, *Završiti rat*, Šahinpašić, Sarajevo, 1998.
- Krzić, Muharem, *Rat protiv Bosne: otpor, pobjeda, izdaja*, Istraživačko dokumentacioni centar, Sarajevo, 2020.
- Krzić, Muharem, *Svjedočiti zločin i bosnojublje*, Bošnjačka liga – Pokret za ravnopravnost, IDC, Sarajevo, 2003.
- Krzić, Muharem, *Zločini nad banjalučkom krajinom '92-'94*, Bemust, Zenica, 1995.
- Maass, Peter, *Ljubi bližnjega svoga: priča o ratu*, Buybook, Sarajevo, 2024.
- Medić, Jasmin, „Politička i nacionalna polarizacija u Bosni i Hercegovini: Projekti 'regionalizacije' 1991. godine“, *Prilozi*, br. 50, Institut za historiju, Sarajevo, 2021.
- Medić, Jasmin, „Utjecaj rata u Hrvatskoj na zbivanja u Bosanskoj krajini 1991. godine“, *Historijski pogledi*, br. 2, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla, 2019.
- Omerčić, Edin, „Smrt beba u Banja Luci: Dulce bellum inexpertis“, *Behar – časopis za književnost i društvena pitanja*, Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske „Preporod“, Zagreb, 2019.
- Ravlić, Aleksandar, „Rušenje bogomolja na području sjeverozapadne Bosne bilo je ritualni čin programa genocida“, Zbornik radova *Zločini u Bosanskoj krajini za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991-1995.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2011.
- Silber, Laura; Little, Allan, *Smrt Jugoslavije*, Otokar Keršovani, Opatija, 1996.
- Velimirović, Janko et al. (prir.), *Hronologija 1990-1995.*, Dokumentacioni centar Republike Srpske, Banja Luka, 2002.
- Šadinlija, Mesud, *Između pravde i realpolitike: Odnos mirovnih planova i vojnih operacija u Bosni i Hercegovini 1992–1995.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2018.
- Šadinlija, Mesud, *Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine 1986.-1992.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2013.

Mediji i elektronski izvori:

„Banjaluka: Ko će stati u kraj zulumima“, *Muslimanski glas*, br. 23, 27. septembar 1991.

„Bogataši postali beskućnici“, *Muslimanski glas*, br. 35, 20. decembar 1991.

„Ništa nije slučajno“, *Nedjelja*, br. 62, 28. april 1991.

„Odluka o formiranju Srpskog nacionalnog vijeća Bosne i Hercegovine“, *Javnost*, god. 1, broj 1, 19. oktobar 1990.

„Po ugledu na modernu evropsku komunu“, *Muslimanski glas*, br. 34, 13. decembar 1991.

„Politika falsifikata“, *Vreme*, br. 432, 23. januar 1999.

„Prijetnje Beču atomskom bombom“, *Muslimanski glas*, br. 28, 1. novembar 1991.

„Proglas Srpskih odbrambenih snaga“, *Glas*, 4. april 1992.

„Regionalizacija republike i transformacija banjolučke opštine“, *Glas*, 31. decembar 1991. – 2. januar 1992.

„Srbi opstaju samo zajedno“, *Glas*, 4. mart 1992.

„Umiranje nakon ‘kraće bolesti’“, *Nedjelja*, br. 96, 22. decembar 1991.

„Za nedjeljivu Bosnu i Hercegovinu“, *Muslimanski glas*, br. 1, 26. april 1991.

<https://detektor.ba/2023/03/31/drljaca-i-ostali-pocelo-sudjenje-za-zlocine-u-malom-logoru-u-banjoj-luci/>

<https://detektor.ba/2025/07/11/bucan-i-ostali-premlacivanja-u-malom-logoru/>

<https://iwpr.net/sr/global-voices/srpski-svedok-govori-o-teroru-u-banja-luci>

<https://www.justice-report.com/bh/sadržaj-članci/justice-report-istraživanje-neriješena-ubistva-banjalučkih-hrvata>

https://www.slobodnabosna.ba/vijest/276406/institucije_rs_a_su_zataskale_ovaj_zlochcin_novi_predsjednik_nsrns_nenad_stevandic_bio_upleten_u_ubistvo_policijskog_inspektora_miodraga_susnice_u_banjaluci.html

THE POLITICAL CONTEXT AND WAR CRIMES IN BANJA LUKA, 1990–1992

Summary

The authors examine the political situation in Banja Luka from 1990 until the end of 1992. This period spans from the first multi-party elections to the phase of an intensified campaign of expulsions and mass crimes in Banja Luka. In addition to an overview of the 1990 election results, the demographic structure of the municipality, based on the 1991 census in Bosnia and Herzegovina, played a crucial role in shaping policies toward numerically smaller ethnic groups. Already in 1991, the repercussions of the Yugoslav People's Army (JNA) aggression against Croatia were evident in Banja Luka and the wider Bosnian Krajina region, leading to heightened interethnic tensions. With the onset of aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina in 1992, mass crimes were committed against Banja Luka's Bosniak and Croat civilians by the Army of the Serbian Republic of Bosnia and Herzegovina (VRS) / Army of Republika Srpska (VRS) and by members of the police structures within the Ministry of Internal Affairs (MUP) of the Serbian Republic of BiH/RS. Terror, crimes, forced deportations to camps and other detention sites, as well as persecution of members of these two communities, continued after 1992, as documented by relevant archival sources and eyewitness testimonies.

Keywords: Banja Luka, 1990–1992, elections, ARK, JNA, red van, police, army, crimes, terror, camps.